

Posudek oponenta disertační práce Markéty Pniny Younger

„Život v křesťanském a muslimském prostředí v 17. a 18. století optikou židovských příslušníků společnosti“

předkládané v roce 2023 na Ústavu světových dějin FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Předložená disertační práce na základě analýzy responzivní literatury komparuje dva civilizační okruhy Osmanské a Habsburské říše v 17. a 18. století a jejich vztah k židovské komunitě, se zaměřením na specifické téma obousměrných konverzí, tedy z islámu a křesťanství na judaismus a z judaismu na islám a křesťanství. Síť interakcí mezi státními a církevními úřady, většinovou společností, židovskou komunitou a konvertity sleduje prizmatem rabínských autorit a jejich halachických responzí (tedy nábožensko-právních posudků), nicméně tam, kde to je účelné, doplňuje hlas židovského práva rovněž o prameny nežidovské provenience. Metodologicky je tato civilizační mikroanalýza ukotvena především v konceptech právních prostorů raného novověku (tj. pohyb jedince v rámci několika právních systémů) a N. Eliasovy teorie sociálních figurací (tj. transformace společenských rámců, v nichž se jedinec v různých životních situacích nacházel). Práce tak ukazuje, že na příkladech konvertitů lze velmi dobře dokumentovat prostupnost a někdy i překrývání symbolických i fyzických hranic raně novověké společnosti.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Předložená disertační práce představuje originální a vysoce kvalitní příspěvek k dějinám Židů v raném novověku a splňuje kritéria hotové odborné monografie. Po drobných úpravách a redakci by mohla být tato rozsáhlá studie publikována *in extenso*. Pozoruhodné jsou autorčiny jazykové kompetence, schopnost pracovat s prameny nejrůznější provenience (židovské i nežidovské, rukopisné i tištěné texty), jejich mnohostranná interpretace, ale také akribie, s jakou je zasazuje do širokého badatelského kontextu (vyčerpávající znalost sekundární literatury a současného odborného diskurzu). Pnina Younger svůj výzkum postavila na promyšlené metodologii, která ale není mechanicky či formálně používána jako pouhá šablona. Naopak autorka přistupuje k využívaným myšlenkovým konceptům a analyzovaným pramenům kriticky a snaží se nahlédnout zkoumané téma z nejrůznějších úhlů. Pnina Younger tak představuje typ historičky, která je schopná na jednu stranu výklad historických témat problematizovat a klást pramennému materiálu velké množství otázek, na stranu druhou do nich vnášet srozumitelnost a syntetizující řád. Disertační práce P. Younger podle mého splňuje všechny odborné i formální náležitosti a navrhuji ji hodnotit stupněm „prospěla“.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Na předložené disertační práci primárně oceňuji poctivé vymezení metodologických postupů v kombinaci s pečlivou analýzou širokého spektra pramenů. Za zvláště inspirativní pokládám autorčinu schopnost nahlížet téma konverzí z různých perspektiv. Za mimořádně zajímavé pokládám oddíly věnující se halachickým diskusím souvisejícím s manželským a dědickým (majetkovým) právem v kontextu konverzí. Inovativní a informačně obohacující, alespoň tedy pro mne samotného, je komparace situace konvertitů v Osmanské a Habsburské říši. Na následujících řádcích bych rád zmínil některá drobná doplnění a kritické připomínky k textu, které se týkají především konverzí v prostoru českých zemí v raném novověku. Tyto poznámky nijak nezpochybňují výše řečené, nicméně mohou nabídnout zpětnou vazbu pro přípravu práce k publikování.

Za matoucí pokládám název disertace – autorka věnuje velkou pozornost volbě metodologie, časovému i teritoriálnímu vymezení, výběru korpusu a formulování badatelských otázek, je proto překvapující, že zvolila poněkud vágní a široce rozkročený titul, přestože se velmi konzistentně zabývá tématem konverzí. Vysvětlení, které nabízí, mi nepřijde příliš přesvědčivé (s. 42).

Obdivuhodná je autorčina detektivní práce s prameny, ke kterým se snaží přistupovat s opatrností. Právě k nejednoznačnosti či torzovitosti pramenů zde uvedu několik poznámek.

Jedním ze vzácných případů konverze k judaismu na území Habsburské monarchie, které autorka zmiňuje, je kauza lotyšské ženy, která přestoupila k židovství v Dunajské Středě někdy na konci 18. století (s. 105-108). Šlo tedy o dobu, kdy (díky toleranční politice Josefa II. a reformám trestního práva) už nebyl takovýto případ posuzován jako hrdelní zločin. O konverzi ženy z Viešvilé podává zprávu v jednom ze svých responzí R. Akiva Eiger, samotný text však obsahuje protichůdná svědectví (žena prý neuměla německy, zároveň je ale označena za *ajn Tajtcke*). Tato křesťanka prý měla před gijurem ve Viešvile „muže kněze, se kterým má dceru“. Podle Younger šlo o mimomanželský poměr, tato dcera byla nelegitimní, a jejich konverze tak byla „praktickým řešením osobních nesnází a znamenala s největší pravděpodobností významný posun směrem vzhůru po pomyslném společenském žebříčku a jisté zabezpečení sebe i dcery“ (srov. též pozn. 417). Je ale tato interpretace správná? Zmiňovaná žena hovoří o knězi jako o svém manželovi/muži, což by bylo v luteránském Viešvile možné.¹ Nešlo tedy o případ služebné dívky, kterou přivedl do jiného stavu celibátní kněz, jak tomu někdy bývalo v katolických oblastech. Pokud ale šlo o manželku luteránského pastora, s těžší lze hovořit o ženě, která by konverzí k judaismu dosáhla vyššího společenského postavení. Je na druhou stranu vůbec představitelné, že by na malém městě „zmizení“ pastorovy manželky nezanechalo v pramenech žádné stopy (zvláště máme-li pro toto město seznamy místního kléru)? Položené otázky pouze potvrzují, jak rozporuplný obraz nám prameny nabízejí.

Autorka záslužně věnuje zvýšenou pozornost ženským postavám a motivacím jejich konverzí. V případě židovských konvertitek ke katolicismu si všímá jejich rodinného stavu a konstatuje, že šlo většinou o mladé dívky a vdovy, nevyklučuje ale ani provdané ženy či dívky přivedené do jiného stavu mimo manželství (s. 160nn). Tyto úvahy, které Younger opírá o studie Lenky Matusíkové, lze potvrdit i apelativy, kterými jsou konvertitky v pražské matrice křtů židovských katechumenů po roce 1700 nazývány – tato označení obvykle odkazovala k jejich věku či rodinnému stavu: *vidua*, *ancilla*, *mulier*, *puella*, *virgo*. Dovolím si navíc upozornit, že tam, kde není věk a stav konvertitek v pramenech uveden, je možné jej rámcově odhadnout na základě věku kmotrů (děvčatům a mladým dívkám šly obvykle za kmotry mladé šlechtičny či dcery měšťanů, samy často ještě skoro děti). U žen, u nichž není uvedený rodinný stav, nelze vyloučit, že se mohlo jednat o aguny či ženy rozvedené (křesťanské prameny /matriky a licence/ o těchto kategoriích přirozeně nereferují, protože pro křesťanskou společnost nebyly relevantní). Ostatně právě tato kategorie žen mohla hledat v konverzi cestu, jak ze složité životní situace vyváznout. Myslím, že by s touto možností měla autorka počítat (srov. např. pozn. 414 či tvrzení na s. 162 – z uvedených příkladů lze pouze jeden s jistotou pokládat za případ provdané židovské ženy, jež podstupuje konverzi).

Younger si všímá rovněž konverzí partnerů a zastavuje se u případů, kdy je mezi jejich křty výrazný časový odstup – u takových konverzí se totiž nabízí otázka, zda nebyla žena po konverzi svého manžela donucena okolnostmi přijmout křest, aby jí nebyly odebrány děti. Registruje ale i případy,

¹ Nemám bohužel přístup k originálu tohoto responza, takže nevím, jaký přesně termín je v originálním pramenu použit.

kdy nejdříve konvertuje žena a teprve po ní její manžel – takovou kauzu připomíná v případě Hannele Breinich, jejíž muž Jonas přijal křest roku 1746, o měsíc později než jeho choť (s. 161-162). K tomu autorka konstatuje: „Z tohoto období ale máme doklady o několika rodinách, jejichž příslušníci (matka, otec a děti) konvertovali nikoliv zároveň, ale v časovém odstupu. Je otázka, zda to znamenalo, že někteří jedinci byli nerozhodní, nebo zda důvodem byly technické okolnosti“. Zde by bylo myslím dobré doplnit, že v souvislosti se křty v roce 1746 a následujících letech je nutné zohlednit historický kontext a volit jiná kritéria analýzy. Od začátku roku 1746 skokově narůstá počet konverzí pražských Židů v souvislosti s vyvoádacím dekretem Marie Terezie. Rozestup mezi křtem manželů byl s vysokou pravděpodobností podmíněn právě těmito událostmi a mohl souviset např. s majetkoprávním zájmem zúčastněných. V souvislosti s křtem rodiny Breinich bych rád ještě znovu opakovaně zdůraznil nespolehlivost pramenů: *licentiae baptisandi* hovoří o křtu Hannele Breinich (46 let), její vnučky Broche (2 roky) a následně Jonase Breinicha (52 let) – v případě Hannele a Jonase však nespecifikují jejich rodinný vztah (to, že se jedná o manžele, lze vyvodit pouze ze skutečnosti, že oba sdíleli před křtem a následně i po křtu stejné /nové/ příjmení). Matriční záznamy prozrazují, že jako první byla z rodiny pokřtěna jistá Rachel Breünechin (bez uvedení věku), a to 8. července. Muselo jít o mladou dívku či dítě, jelikož jí za kmotru šla mladá šlechtična. Jde pravděpodobně o vnučku Broche (prameny možná zkomolily jméno Rochel), kterou zmiňuje křestní licence. O dva dny později byla pokřtěna Hannele, 27. července pak sám Jonas, jehož věk je ale výrazně nižší, než jak je uvedeno v licenci (39 let). Ani matrika však výslovně neuvádí, že by se mělo jednat o manželský pár, přestože u jiných případů na to jezuité upozorňovali.

Jedním z velkých témat souvisejících s konverzemí je otázka mobility, které se Younger v celé práci průběžně věnuje. V případě konverzí, které proběhly u jezuitů v Praze v 17. a 18. století, si všímá neofytů z různých koutů českých zemí i ze zahraničí (s. 163). Vedle uvedeného stručného výčtu lze doplnit, že v matrikách je možné najít i katechumeny z vzdálenějších lokalit, např. z Amsterdamu, Frankfurtu či Vestfálska. Z přítomnosti konvertitů z ciziny následně vyvozuje hypotézu, že jejich konverze mohla být výsledkem jejich obtížné integrace v pražské židovské komunitě. Toto tvrzení by ale bylo nutné lépe podložit. Stejně tak se mohlo jednat o osoby, které se přesunuly právě proto, aby mohly bez tlaku rodiny a domácí komunity přijmout křesťanství (např. konverze syna rabína z Amsterdamu).

Drobnou poznámku mám rovněž k termínu „opovážlivé vody – *ha-majim ha-zejdonim*“ (Ž 124, 5), který se objevuje v responzu R. Menachema Mendla ben Davida Isserla Krochmala a který Younger správně interpretuje jako křestní vodu (s. 164). Dovolím si jen doplnit, že toto slovní spojení má poměrně dlouhou tradici a objevuje se již v souvislosti s násilnými křty francko-porýnských Židů v křižáckých kronikách z 12. století, např. Salomo bar Simson (במי צחנתם, ale právě také המים הזידונים).

Práce by si zasloužila důkladnější korekturu a redakci. V pravopisně jinak ukázněném textu se nachází poměrně velký počet překlepů (kvůli jejich hojnému výskytu neuvádím výčet), některé myšlenky, úvahy a vysvětlení se opakují (např. text na s. 83 a pozn. 186), jinde se objevují chyby z nepozornosti (např. s. 161: „V případě Hantzy (**správně Sáry?**) ale toto nešlo z důvodu manželova zmizení.“, s. 178: „v průběhu poměrně dlouhého pobytu v Bělehradu“). V názvu podkapitoly 4.2.2 (s. 167) věnující se počestnosti židovských žen má autorka na mysli pravděpodobně *morálku*, nikoli *moralitu*, pokud tomu tedy dobře rozumím.

Občas se objeví neobratné formulace, např. s. 71: „*Důvodem pro relativní absenci zmínek o gerech může být jednak z teoretického hlediska fakt, že podle židovské tradice není vhodné připomínat nežidovský původ konvertitů, v praktické rovině skutečnost, že na stránkách responsí se tato okolnost zmiňovala pouze v případech, že měla relevanci pro daný problém.*“ Důvodem, proč bylo zmínek o konvertitech k židovství v responsích málo, mohla být teoreticky autocenzura, hlavní roli ale hrála především skutečnost, že konverze k judaismu (myšleno z islámu a křesťanství) byla jak v Osmanské, tak i Habsburské říši hrdelním zločinem. Ostatně autorka na tuto skutečnost sama upozorňuje (srov. s. 96).

IV. Dotazy k obhajobě

- Raně novověká náboženská hnutí šabatianismu a frankismu v Osmanské a Habsburské říši stojí pochopitelně na okraji zájmu předložené práce, i když se jim autorka místy rovněž věnuje. Jak moc se lišilo vnímání veřejných či podezřelých členů těchto skupin v rabínských responsích oproti vnímání konvertitů k islámu či křesťanství? Laicky řečeno, rozlišují mezi skupinami heretiků (*minim*) a odpadlíků (*mumarim*) tehdejší rabíni, jsou k jedné nebo druhé skupině shovívavější?
- Liší se současná halachická praxe ve vztahu ke konvertitům (v kontextu analyzovaných témat, jako je levirát, rozvod, rodinná čest, dědictví, svědectví, truchlení apod.) od toho, jak je zachycují raně novověká responsa? Přináší současnost nějaká nová halachická témata v souvislosti s konvertity, které v raně novověkých textech nenajdeme?

V. Závěr

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako *prospěla*.

25. 08. 2023

Mgr. Daniel Soukup, Ph.D.

